

РЕФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

REFORMATION OF THE RUSSIAN EMPIRE INVESTMENT LAW IN THE LATE 19 CENTURY

Степанченко О.С.,

*аспірант кафедри теорії держави і права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена висвітленню питання історії інвестиційного законодавства Російської імперії. Проведено огляд інвестиційного законодавства кінця ХІХ ст. Автором досліджено реформи цивільного, фінансового, митного і податкового права, визначені основні передумови покращення інвестиційного клімату Російської імперії ХІХ ст.

Ключові слова: інвестиційне право, інвестиційне законодавство, податки, мито, іноземний інвестор.

Статья освещает вопросы истории инвестиционного законодательства Российской империи. Проведен обзор инвестиционного законодательства конца ХІХ в. Автором исследованы реформы гражданского, финансового, таможенного и налогового права, определены основные предпосылки улучшения инвестиционного климата Российской империи ХІХ в.

Ключевые слова: инвестиционное право, инвестиционное законодательство, налоги, пошлины, иностранный инвестор.

The article is devoted to questions of history of investment legislation of the Russian Empire. Investment legislation of the late nineteenth century was reviewed. The author investigates the reform of civil, fiscal, customs and tax law, defines the basic conditions to improve the investment climate Empire of the nineteenth century.

Key words: investment law, investment legislation, taxes, duties, foreign investor.

Постановка проблеми. Питання залучення іноземних інвестицій в національну економіку є актуальним для сучасної України. Це гостра проблема сьогодні, і шляхи її розв'язання широко висвітлюються у сучасній правовій і економічній літературі. На нашу думку, пошук ефективної моделі залучення іноземного капіталу неможливий без уважного вивчення історії правового регулювання інвестиційних відносин на території України. Історія правового регулювання інвестиційних відносин з іноземним елементом в Російській імперії і сьогодні залишається малодослідженою і не знаходить широкого висвітлення у правовій літературі, не дивлячись на те, що в історії можна знайти приклади ефективного вирішення проблеми збільшення інвестиційної привабливості держави та залучення значних обсягів іноземного капіталу.

Стан дослідження. Роботи, які торкаються означеної проблематики, складають порівняно невелику масу, проте існуючий матеріал можна поділити за часом написання на три періоди: дореволюційний; радянський і сучасний.

Серед робіт авторів дореволюційного періоду, присвячених держаній політиці залучення іноземних інвестицій, слід виокремити таких авторів, як Б.Ф. Брандт, В.С. Зив, Г.Ф. Шершеневич, М.І. Туган-Барановський та ін.

Серед робіт радянського періоду особливої уваги заслуговують праці І.Ф. Гиндина, Л.Б. Кафенгауза, Л.Д. Ландау, П.І. Лященко, О.П. Погребинського, Л.Е. Шепелева та ін.

Питанням історії іноземних інвестицій присвячені окремі роботи таких сучасних дослідників, як В.І. Бовикін, О.Г. Богатирьов, А.А. Дерев'якін, В.П. Золотарьова, І.В. Караваева, І.В. Фархутдінов та ін.

Виклад основного матеріалу. Період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в Російській імперії характеризувався неймовірним індустріальним підйомом, це визнає більшість дореволюційних і сучасних вчених, істориків, правників та економістів. Це стало можливим завдяки політиці С. Ю. Вітте. Як відзначає відомий історик Є.В. Тарле «в імпорті іноземного капіталу і у розвитку (за рахунок цього капіталу) промисловості Вітте бачив одну з головних цілей, до яких має прагнути державна влада» [8, с. 11].

Залучення інвестицій, особливо іноземних, до економіки Російської імперії стало однією з найважливіших цілей тогочасного уряду. Аналіз показав, що при всіх недоліках залучення іноземних інвестицій, необхідність збільшення обсягів залучення іноземного капіталу є необхідним для фінансування розвитку і модернізації економіки імперії. Оскільки брак власного капіталу став очевидним і істотно стримував розвиток господарського сектору.

Через істотні зміни суспільного ладу надзвичайно гостро постало питання створення нової нормативно-правової бази, що відповідала б якісно новій стадії розвитку суспільства і держави. Нова система господарювання вимагала адекватного правового регулювання нового зразка, яке б не залишало такої кількості законодавчих прогалин. Причиною багатьох проблем і зловживань в пореформеній Росії була відсутність нормативних актів, що регулювали б такі важливі питання цивільного обороту як обіг цінних паперів, банкрутство, діяльність акціонерних товариств та ін.

Необхідність розвитку і вдосконалення існуючого законодавства спонукало уряд до проведення значних реформ у галузі цивільного, фінансового і адміністративного права.

Оскільки предметом даної статі є інвестиційне законодавство, в рамках даного дослідження ми зупинимось лише на тих змінах законодавства, які були покликані покращити існуючий інвестиційний клімат. Найкраще за цим можна спостерігати, звернувшись до аналізу змін у правому регулюванні допуску іноземних інвесторів на російський ринок, правового статусу іноземних підданих та іноземних товариств, змін у митній та податковій політиці.

Розглядаючи питання про статус іноземних інвесторів на території Російської імперії, доцільно, на нашу думку, поділити його на дві частини, присвячені питанням правового статусу іноземних підданих (фізичних осіб) та правовому статусу іноземних юридичних осіб. Проте, слід відмітити, що тогочасне законодавство характеризувалось певною уніфікацією правового регулювання діяльності іноземних інвесторів як юридичних так і фізичних осіб. Л. Шалланд, досліджуючи питання правового статусу іноземців, підкреслював, що за законодавством XIX ст. «положення іноземців і іноземних підприємств фактично співпадають» [10, с. 45] Погоджуючись з цією думкою, слід також зауважити, що законодавство Російської імперії навіть не давало визначення «іноземного товариства» аж до 1917 року.

Принциповим для залучення нових інвестицій і формування основ індустріальної системи в Росії стало запровадження юридичних гарантій, закріплення в новому «Положенні про мито на торгівлю та інші промисли» 1863 р. Вперше в історії Росії право на свободу підприємницької діяльності увійшло в законодавчу практику. Відповідно до цього документа: промислове свідоцтво (свідоцтво на право зайняття підприємницькою діяльністю) могла отримати будь-яка особа незалежно від статі і громадянства. Обмеження встановлювались лише для окремих категорій осіб: євреїв, державних службовців, військових, священників та неповнолітніх.

Не дивлячись на те, що законодавче закріплення свободи підприємницької діяльності стало великим кроком до демократизації законодавства імперії, варто зауважити, що це положення не знайшло свого відображення у реальному житті. І тільки з прийняттям «Положення про державний податок на промисли» 1898 р. право на зайняття підприємницькою діяльністю припинило залежати від стану.

У 80-х рр. XIX ст. уряд також переглянув значну частину законодавства, що складала основу підприємницької діяльності. У 1887 році був переглянутий «Звід торговельних законів». А «Устав про промисловість» 1892 р. суттєво змінив регулювання діяльності заводів.

Поява іноземних акціонерних компаній відноситься до 1860 років. Їх права тоді нічим не визначалися. В 1863 році була підписана перша конвенція про правове становище в Росії заснованих у Франції компаній, причому її текст майже дослівно повторював французький закон 1857 р. Потім такі ж конвенції (все на засадах взаємності) були укладені з Бельгією і Німеччиною (1865 р.), Італією (1866 р.), Австрією (1867 р.), Англією (раніше 1874 р.), Грецією (1887

р.) , а пізніше – з Швейцарією (1903 р.), Північно-Американськими Сполученими Штатами (1904 р.), Сполученим королівством Великобританії та Ірландії (1904 р.) і деякими іншими країнами. У 1878 році значення перших конвенцій було роз'яснено Міністерством закордонних справ. У роз'ясненні зазначалося, що за іноземними товариствами в Росії визнавалася лише їх правоздатність в якості юридичних осіб. Що ж до їх дієздатності, то для виробництва операцій в Росії вони повинні були просити і отримати Найвищий дозвіл. Такий дозвіл давався у формі затвердження так званих «умов діяльності» даного товариства в Росії, з опублікуванням цих умов у Зборах узаконень і Розпоряджень Уряду. Останній був вправі відмовити в такому дозволі, висунути вимогу змінити статус компанії в частині, що відноситься до операцій в Росії і визначити умови її діяльності в країні. Таким чином, до іноземних компаній в Росії застосовувався дозвільний порядок діяльності. Але він не був повністю втілений у життя, і аж до 1887 року низка іноземних компаній діяв в Росії без жодного дозволу.

Компанії, країни походження яких не уклали двосторонніх угод з Російською імперією, мали дещо інше правове становище. Сенат, в досліджуваній період, продовжував дотримуватися тактики заперечення права судового захисту прав акціонерних товариств з держав, з якими не укладено конвенції про визнання юридичних осіб. У той же час, суди продовжували дотримуватися точки зору судової свободи, а іноземні юридичні особи, як і раніше, допускалися в якості позивачів та відповідачів, незважаючи на численні рішення Сенату, що заперечували це право. Аналогічний погляд відстоювали юристи-теоретики, які обґрунтовували свою позицію визначенням правоздатності, яке дали ще Победоносцев і Шершеневич.

У 1887 була проведена реєстрація всіх діючих у країні іноземних компаній, і ті з них, які не мали в своєму розпорядженні затвердженими «умов діяльності», були зобов'язані клопотати про їх оформлення. Необхідність цього кроку назріла, виходячи з практики діяльності іноземних товариств. Справа в тому, що в той час для утворення російської акціонерного товариства та початку діяльності необхідно було пройти складну процедуру, відповідно до закону і отримати Найвище затвердження. Багато іноземних акціонерних товариств вели діяльність в Росії без жодного дозволу або з дозволу місцевої адміністрації, яка неправильно тлумачила закони і конвенції, надаючи цим товариствам безумовне право функціонувати в Росії, сплачуючи лише відповідні податки. Внаслідок цього, Положення Кабінету міністрів від 9 листопада 1887 «Про вживання заходів для застосування діючих постанов до іноземних товариств, які провадять свої операції в Росії», дозволило всім іноземним акціонерним товариствам, що діяли на території Росії «без особливого на це Найвищого дозволу, яким видані були торгові документи на 1887, отримати такі і на 1888», а також «просити особливого дозволу» на продовження діяльності на

території Росії шляхом подання клопотань до 1 травня 1888. Ті товариства, які не подадуть клопотань, повинні будуть припинити свою торговельну та промислову діяльність в Росії до 1 січня 1889.

До 1880 років в Російській імперії складається ціла система обмежень прав акціонерних компаній для зайняття деякими видами виробництва, залежно від складу акціонерів та адміністрації. Ці обмеження ґрунтувались або на прямій вимозі закону, або вводилися для попередження його обходу, або взагалі не мали під собою законних підстав, а ґрунтувались виключно на вимогах адміністративної влади. Всі вони стосувалися в основному акціонерних компаній, що виникли і діяли на основі затверджених в Росії статутів, та участі в них іноземних підданих.

Досліджуючи податкове законодавство пореформеної Росії, необхідно підкреслити, що до 1880 рр. існувала так звана патентна система оподаткування у вигляді продажу патенту на право зайняття промисловістю і торгівлею. Система ця була дуже архаїчна. Вона носила особистісний характер, оскільки об'єктом обкладення був підприємець, а не підприємство, і не враховувала ні зростання кількості засновників, ні процес накопичення капіталів, ні зростання промислового прибутку. У 1884 р. була введена змішана система оподаткування у вигляді основного і додаткового податків. Основним як і раніше залишався патентний збір. Додатковими податками для акціонованих підприємств стали 3%-й збір з суми чистого прибутку в промисловості і торгівлі і 5%-й збір з доходів від грошових капіталів.

Для одноосібних, не акціонованих підприємств застосовувався так званий «розкладковий» збір. Сума його встановлювалася в законодавчому порядку на кожне триріччя і розподілялась по губерніях, де знаходились підприємства, з урахуванням їх прибутковості. З невеликими змінами (підвищення збору з чистого прибутку з 3 до 5%) ця система зберігалася і на початку 1890 рр. У 1898 р. реформа оподаткування завершилася прийняттям «Положення про державний промисловий податок». Але й він складався, як і колись, з основного та додаткового. Основним податком була оплата промислових свідоцтв на промислове і торговельне підприємництво, розрізнявся залежно від місцезнаходження підприємства і його розмірів. Розширювалася частина закону про додаткове оподаткування. Для акціонованих підприємств зберігався відсотковий збір з прибутку, тепер з 3 до 6% залежно від розміру прибутку, і вводився податок з основного капіталу, для не акціонованих підприємств промисловості і торгівлі зберігав силу старий збір, доповнений, також в дуже невеликих розмірах, процентним збором з прибутку [5, с. 134].

Враховуючи великий вплив на інтенсивність припливу капіталу в господарську систему Росії митної політики, держава приділяла багато уваги її вдосконаленню. У другій половині XIX – початку XX ст. Росія пройшла через дві різні митні системи, які відрізнялися одна від одної своїми економічними пріоритетами і, відповідно, різним впливом на інвестиційний клімат.

Перший період 1851-1876 рр. був часом фритредерства в митній політиці Росії, в основі якої лежали ліберальні митні тарифи 1850, 1857 і 1868 рр.

Другий період почався з 1877 р., коли Росія відійшла від фритредерства і знову повернулася до протекціонізму. Фундаментом протекціоністської політики Росії стало стягування мит з 1 січня 1877 золотою монетою, підвищення митних зборів на цілий ряд імпортованих товарів і прийняття митного тарифу 1891 року.

Таким чином, введення високих митних зборів сприяло розвитку національної економіки та сприяло притоку іноземного капіталу.

Крім того, іноземні підприємці, створюючи в Росії свої підприємства, самі успішно користувались вигодами високого митного оподаткування ввезених з-за кордону товарів, так як всередині країни вони не зустрічали сильної конкуренції і, отже, могли продавати свої товари за вищими цінами. Все це робило більш вигідним ввезення в країну капіталу, а не товарів.

Оскільки, фінансова стабілізація була однією з найважливіших завдань, без вирішення якої становлення індустріальної системи Росії було неможливо, то державні програми передбачали різні заходи для її вирішення. Величезне значення надавалося подолання фінансової кризи, відновленню рівноваги державного бюджету та зміцненню курсу рубля.

Перехід від паперово-грошового обігу до системи золотого монометалізму виявився можливим в результаті економічної політики російського уряду в другій половині XIX століття. Протягом 80-90-х рр. йшло активне накопичення золотого запасу, що дало змогу в грудня 1895 дозволити укладання угод на золото і підняти курс паперового рубля до 1,5 руб. асигнаціями за 1 золотий рубль, указом від 3 січня 1897 цей курс був зафіксований і названий незмінним. Фактично з цього часу відновився обмін паперового рубля на золоту монету, а указом від 14 листопада 1897 цей обмін був гарантований.

Таким чином, фінансова реформа дозволила встановити твердий грошовий обіг, що позбавило іноземних підприємців від ризику втрати на нестабільній валюті і призвело до активного притоку іноземного капіталу, оскільки фінансова стабільність в усі часи була запорукою міграції капіталів і їх ефективного використання.

Висновки. В економічній політиці російської держави по відношенню до іноземного капіталу можна виділити два основних періоди, які якісно відрізняються один від одного.

Перший період (1861-1887 рр.) Припливу іноземного капіталу був обумовлений скасуванням кріпацтва, економічним підйомом і становленням основ індустріальної економіки. Конкретними причинами, що сприяли притоку іноземного капіталу, стали низькі митні тарифи та надання права іноземним підданам на пошук і видобуток нафти у вільних казенних землях (1872 р.).

У той же час неупорядкованість фінансової системи, постійне підвищення митних тарифів, вве-

дення в 1878 р. заборони для іноземців на пошук і видобуток нафти, відсутність надійного механізму регулювання припливу та діяльності іноземного капіталу, відповідних гарантій іноземним інвесторам не призвели до великомасштабного припливу іноземного капіталу. Його частка в сукупному капіталі промислових підприємств не перевищувала 20%.

Другий період помітного збільшення іноземного капіталу (1895-1900 рр.) припадає на введення в Росії золотого обігу і пов'язаний із активною діяльніс-

тю Міністерства фінансів з накопичення валютного запасу. Важливу роль у залученні іноземних інвестицій зіграло й рішення уряду про зняття заборони (1892 р.) для іноземних підданих на ведення пошуку і видобування нафти, і введення єдиної митної системи.

Таким чином, в кінці 90-х рр. XIX ст. в Росії стало фактом створення сприятливого інвестиційного клімату, що укріпив довіру іноземних інвесторів до російської економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брандт Б.Ф. Иностранные капиталы в России. Их влияние на экономическое развитие страны. Ч.Н. Металлургическая и каменноугольная промышленность. – СПб., 1899. – 59 с.
2. Витте С.Ю. Конспект лекций о народном и государственном хозяйстве. 1900-1902. – СПб., 1912. – 517 с.
3. Вінник О.М. Інвестиційне право : навчальний посібник. – 2-ге вид., прероб. та доп. – К.: Правова єдність, 2009. – 616 с.
4. Донгаров А.Г. Иностранный капитал в России и СССР. М., 1990. – 221 с.
5. Курьсь Н.В. Иностранные инвестиции: Российская история (правовое исследование). – М.: СПб., 2003. – 175 с.
6. Ландау Б.А. Концессионное право Союза ССР. – М.: «Право и жизнь», 1925. – 223 с.
7. Любименко И.И. История торговых сношений России с Англией. XVI век. Вып. I. – Юрьев, 1912. – 246 с.
8. Тарле Е. В., С. Ю. Витте. Опыт характеристики внешней политики / Е. В. Тарле. – Л. : Политиздат, 1927. – 248 с.
9. Устав промышленности фабричной и заводской. – СПб., 1857. Ст.51.
10. Шалланд Л. Юридическое положение иностранных акционерных обществ в России / Л. Шалланд // Право, 1902. – № 5, 27 янв. – 223 с.
11. Эвентов Л.Я. Иностранные капиталы в русской промышленности. М., 1931. – 160 с.